ИЛЈАС ӘФӘНДИЈЕВ

СӘН ЕЈ БӨЈҮК ЈАРАДАН!..

Шәрг—Гәрб

Бакы—1997

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Ә 92

Редактору: **Күлданә Әмруллаһ гызы**

Рәссамы: **Надир Рәһимов**

Әфәндијев Илјас

Ә 92 «Сән еј бөјүк јарадан!..» (Повестләр, һекајәләр, хатирәләр вә дүшүнҹәләр) Б:, Шәрг — Гәрб, 1997, 164 сәһ.

Әсәрләри халг тәрәфиндән севилә-севилә охунан көркәмли јазычы Илјас Әфәндијевин «Сән еј бөјүк јарадан!..» китабы әдибин охуҹуларла нөвбәти көрүшүдүр.

Китабда чап олунан «Хан гызы Күлсәнубәрлә тарзән Садыгҹанын нағылы», «Гачаг Сүлејманын өлүмү» повестләри, «Абидин јухусу», «Һәјатын әбәди аһәнки» вә с. һекајәләри, «Хатирәләр вә дүшүнҹәләр» топлусу халг јазычысы Илјас Әфәндијевин сон илләр јарадыҹылығынын мәһсулудур.

Унудулмаз сәнәткарымыз вә мүдрик ағсаггалымыз И. Әфәндијевин бу китабыны охудугча һисс едирсән ки, һәјатын аҹылы-ширинли күнләрини көрмүш јазычынын köврәк гәлби кәнчлик дујғусу вә јазыб-јаратмаг ешги илә чырпынырды....

Ә $\frac{4702060101}{М—659—96}$ Е’лансыз, 1996

ISBN—5—565—00207—9

© Шәрг — Гәрб, 1997.

ИТИРИЛМИШЛӘРИН АҒРЫСЫ

Халг јазычысы Илјас Әфәндијев чағдаш әдәбијјатымызын руһән мәнә чох доғма олан, тәкрарсыз, бәнзәрсиз јарадыҹыларындандыр. Бәлкә бу доғмалыға көрә дә һәр јени әсәрини охујанда, һәр тәзә тамашасына баханда онун һаггында нә исә јазмаг, үрәјими бошалтмаг истәмишәм. Лакин гәрибә олса да һәр дәфә дә мәһз һәмин мә’нәви јахынлыг һисси әлими сахлајыб, баша дүшмүшәм ки, јазычы һаггында лајигли сөз демәк үчүн тәкҹә үрәкдән севмәк бәс дејил. Бу севкинин көкү јазычынын бөјүк исте’дады илә, онун дүнјаја бахышы, Вәтән севкиси, һәјатын вә инсан дујғуларынын сон дәрәҹә зәриф, романтик шәклини чәкән вә тәсвир имканлары интәһасыз көрүнән көзәл бәдии дили илә бағлы олса да, онун әсәрләри кими сирли бир романтикаја бүрүнмүш шәхсијјәтини бүтөвлүклә өјрәнмәдән, дәрк етмәдән һаггында сөз демәк дүзкүн дејил.

Бу, тәкҹә өзүнә гаршы тәләбкарлыгдан вә ја һаггында сөз демәк истәдијин јазычыја бөјүк һөрмәтдән доған дујғу дејил. Бу, ҹидди бир е’тирафдыр вә мән сәмими шәкилдә билдирирәм ки, Илјас Әфәндијевин ҹаванлыг илләриндән үзү бәри ишыг үзү көрмүш, демәк олар ки, бүтүн очерк, һекајә, повест, киноновелла вә романларыны охусам да, сәһнәдә ојнанылмыш бүтүн драм әсәрләри илә таныш олсам да о һәмишә мәним үчүн јүксәк мә’нада гејри-ади, көзләнилмәз олараг галыр. Һәтта чохдан бәри давам едән танышлығымыз, арамыздакы сәмими, Илјас мүәллим иҹазә версә дејәрдим ки, достлуг мүнасибәтләримиз дә бу сирри ахыра гәдәр дағыда билмәјиб. Она көрә ки, чағдаш нәсримиз вә драматуркијамызда Илјас Әфәндијев гәдәр бир-бириндән чох узаг көрүнән гүтбләри, заманлары, овгатлары, талеләри, психоложи вәзијјәтләри бир араја јыған вә бүтүн бунларын

һамысыны өз ичиндән кечирән, бүтүн бунларын һамысында өзү дә парлаг бир шәкилдә јашајан јарадычы тапмаг чох чәтиндир. Ихтијар мүдриклији вә кәнчлик романтикасы, тәрәкәмә садәлији вә гәлиз шәһәр мунагишәләри, кечмиш Азәрбајчанын мәрдлик вә нәчиблик долу әсилзадә руһу вә бу күнүн адамлары хырдалајан мә'нәви дүшкүнлүјү, көчлү, илхылы, аранлы, јајлаглы, Шушалы, Ағдамлы, муғамлы, нағыллы Гарабағын халг һәјатынын енсиклопедијасы тә'сири бағышлајан тәфәррүатлы епик мәнзәрәләри вә үрәјин ани дујғуларынын психоложи дәгигликлә тәсвири...

Илјас Әфәндијев үчүн заман сәрһәди јохдур. О, Бетһовенин «Ај сонатасы»ны чалан Сурхаја баха-баха санки һәјаты јенидән дәрк едән Ширинин дујғуларыны, јә'ни 60-чы илләрин овгатыны нечә психоложи дәгигликлә ифадә едирдисә, бу күн тарихи материал әсасында јаздығы «Хан гызы Күлсәнубәрлә тарзән Садыгчанын нағылы» повестиндә дә Чыдыр дүзүндән, мәшһур тарзәнин бармагларындан јајылан муғамы динләјән хан гызынын көнүл чырпынтыларыны елә бир кәнчлик еһтирасы илә гәләмә алыр. Һәјатын бир-бириндән узаг көрүнән тәрәфләрини говушдура билмәк Илјас Әфәндијевин јарадычылығынын үслуб вә жанр рәнкарәнклијиндә дә көрүнүр. Лирик-психоложи әсәрләринин әсас жанры нағылдырса, даһа доғрусу мүәллиф бу әсәрләри «нағыл» адландырырса (мәс. «Валеһлә Сарыкөјнәјин нағылы», «Хан гызы Күлсәнубәрлә тарзән Садыгчанын нағылы» вә с.) мүасир сәһнә әсәрләринин башлыча истигамәти драм вә комедијадыр.

Нағыл, даһа доғрусу бу күнүн нағылларыны јаратмаг—замана Илјас Әфәндијев бахышынын нәтичәсидир. Јә'ни бөјүк заман үчүн Гачаг Сүлејман дөврү илә индики күнләр арасында фәрг јохдур. Бу күнә очерк көзүјлә баханларла јанашы, нағыл көзүјлә баханлар да вар. Вә бу мә'нада Илјас мүәллим заманын әсири дејил, заманын һакимидир.

Илјас Әфәндијевин јарадычылығына вә шәхсијјәтинә хас олан башлыча чәһәтләрдән бири дә Азәрбајчан вә Шәрг көкүнүн мифик, фолклор гәдимлији илә Авропа сивилизасијасыны бәрабәр шәкилдә билмәси, икисинә дә ејни архајынлыгла сөјкәнә вә өз гәһрәманларыны бу ики мәдәнијјәтин мүштәрәк фонунда көрмәсиндәдир. Бу бағлылыг Илјас мүәллимин јарадычылығында һеч вахт заһири характер дашымыр, декорасија дејил, һәмишә руһ вә дүнјакөрүшү һадисәсидир...

Јәгин елә бу дујғуларла Илјас мүәллим һаггында үрәкләниб јаздығым јеканә мәгаләни «Өзүмүздән бөјүк сөзүмүз» адландырмышдым. Бәдии сөзүмүзүн һәм чоғрафи, һәм мә'нәви, һәм бүтөвлүк мә'насында өзүмүздән бөјүк олмасы инкаролунмаз

һәгигәтдир. Низами, Хәтаи, Нәсими вә Фүзулини охујанда буну фәлсәфи дүһанын кенишлијиндә көрүрүксә, Мирзә Чәлили, Сабири охујанда өзүнү дәрк, е'тираф, ифша бөјүклүјүндә көрүрүк.

Илјас Әфәндијев чағымызын мәһәббәт нәсринин, лирик-психоложи нәсрин устады олмагла јанашы, һәм дә итирилмиш дүнјамызын, өтүб кечмиш дүнәнимизин гүрур вә һәсрәт нәғмәкарыдыр. Онун тәсвир еләдији гачаглар, Садыгчанлар дөврүнүн Азәрбајчаны, Гарабағы, Зәнкәзуру, о тајлы бу тајлы Азәрбајчан — һәм мә'нәви, һәм дә физики мә'нада чох уча вә бөјүк иди. Буна үјғун Илјас мүәллимин сөзү дә бөјүк вә сигләтлидир!

Һәмин бөјүклүјү охучулара тәгдим олунан бу китабда да көрдүм.

Китабда ағсаггал јазычымызын сон илләрдә јаздығы «Хан гызы Күлсәнубәрлә тарзән Садыгчанын нағылы», «Гачаг Сүлејманын өлүмү» кичик повестләри, «Јусиф вә Есфир», «Вәзир Аллаһвердихан вә Бәһлул Данәндә», «Һачы Ахундун чәннәт бағы нечә олду» һекајәләри, «Орфеј гујудан чыхандан сонра нә көрдү» адлы хатирәси вә башга әсәрләри топланмышдыр.

Әслиндә бу әсәрләрин һамысы хатирәдир. Бу әсәрләрдә публисистика илә бәдии нәср, олмуш әһвалатларла бәдии тәхәјјүлүн романтик рәнкләри, гәдим тарихләрин мифик-әфсанәви сүжетләри илә бу күнүн әхлаги-мә'нәви проблемләри гејри-ади дәрәчәдә көзәл бир вәһдәт јарадыр. Дүнја вә бөјүк әдәбијјат үчүн заманын, мәканын шәртилији вурғуланыр, инсан севкисинин, инсан руһунун бүтүн заманлары адлајыб кечән, әсрләр арасына мә'нәвијјат көрпүсү салан көзәллији көстәрилир. Гәдим шумер, түрк вә јунан дастанларындан үзү бәри һәмишә итирилмәкдә олмасындан доған насталжи илә тәрәннүм едилән гәһрәманлыг, мәрдлик, дөнмәзлик вә бунларла јанашы зәрифлик, нәчиблик, сәдагәт һиссләри Илјас Әфәндијевин бүтүн әввәлки әсәрләриндәки кими јени јарадычылыг нүмунәләринин дә башлыча хүсусијјәтидир.

Бу әсәрләрдә Садыгчан да, Гачаг Сүлејман да, Һачы Ахунд да һәм Гарабағын чох да узаг олмајан бир кечмишинин тарихи шәхсијјәтләридир, ејни заманда бөјүк јазычымызын гәләминдә онлар да мин илләрин мә'нәви дәјәрләринә гошулуб, Јусиф кими мификләшмиш, Вәзир Аллаһверди хан кими нағыл гәһрәманларына чеврилмишләр. Бу чәһәт Илјас Әфәндијевин кичик һәчмли әсәрләрини дүнја нәсриндә кедән мараглы һәрәкатын күр ахарына говушдурур.

Һәм мәшһур тарзән Садыгчанла хан гызынын чавабсыз севкисинә, һәм дә Гачаг Сүлејманын рус мә'муру тәрәфиндән хәјанәтлә гәтлә јетирилмәсинә һәср едилмиш повестләр, бәдии материалынын санбалына, јазычынын хәсисликлә дә олса тохун-

дуғу тарихи-мә'нәви проблемләрин әһәмијјәтинә көрә ҹидди тарихи романларын мөвзусу ола биләрди.

Хан гызы Күлсәнубәрин тәмиз, мә'сум севкиси илә сынаға чәкилән тарзән Садыгҹанын мәс'улијјәт вә мә'нәви борҹ дујғусу Азәрбајҹан әхлагынын күҹүнү вә јашарылығыны көстәрән бир сүжет кими сон дәрәҹә актуал вә мүасир сәсләнир.

Гачаг Сүлејман характериндә исә Азәрбајҹан халгынын бүтүн тарихи бәлаларына сәбәб олмуш инанмаг, е'тибар етмәк, дүшмәндән дә кишилик, мәрдлик уммаг кими фаҹиәли учалыг парлаг бәдии әксини тапмышдыр.

Әввәлләр јаздығы бир сыра нәср вә драм әсәрләриндә олдуғу кими бу јығҹам повест вә һекајәләриндә дә Илјас Әфәндијев Азәрбајҹан халгынын мә'нәви көзәллији илә азадлығы вә мүстәгиллији арасында бирбаша әлагә көрүр. Нәҹиб вә бөјүк руһлу бир милләтин тарихи әдаләтсизликләрлә дүчар едилдији фәлакәтләри конкрет тарихи һадисәләр вә ајры-ајры адамларын һәјат јоллары тимсалында бөјүк усталыгла үмумиләшдирир. Бу бахымдан, «Һаҹы Ахундун ҹәннәт бағы неҹә олду» әсәри — совет империализминин ҹәһәннәм машыны кими милләтимизин ән ләјагәтли өвладларыны мәһв етмәси просесини сон дәрәҹә дәрин бир һәсрәт, јанғы вә барышмаз бир интигам һисси илә көстәрир.

Бу әсәрләрин бәдии, мә'нәви, вәтәндашлыг сигләтини артыран бир ҹәһәт дә баш верән һадисәләрин Гарабағын талеји фонунда көстәрилмәсиндәдир.

Илјас Әфәндијевин әсәрләри Гарабағын һәмишәјашар хатирәсинин ҹанлы салнамәси, Гарабағын әбәди Азәрбајҹан руһунун парлаг абидәсидир.

Илјас Әфәндијевин әввәлки әсәрләринә дә хас олан зәриф лирика, етнографик дәгиглик, көзјашардан һәсрәт онун һәмин мөвзуда олан јени әсәрләриндә даһа ајдын мүшаһидә олунур вә гоҹаман Илјас бәјин кәнҹлик еһтирасы илә јазыб-јаратдығыны көстәрир.

Илјас Әфәндијев өзү дә итирилмиш, әлдән верилмиш көһнә бир дүнјанын сонунҹу мокиканларындан биринә бәнзәјир. Бу дүнјанын гарышан рәнкләри арасында Илјас мүәллимин бәдии рәнкләри Гарабағ дағларынын рәнкләри кими парлагдыр. Онун лирик-романтик сәсиндә Садыгҹан тарынын күҹү, Шушадан јүксәлән муғамларын дәринлији вә мүдриклији, дидәркин елләримизин дәрди вә көз јашы вар...

Бу китаб әсл сәнәтин һеч вахт гоҹалмадығыны вә һәмишә халгла бир олдуғуну парлаг шәкилдә нүмајиш етдирир.

Сабир РҮСТӘМХАНЛЫ
Август, 1996-ҹы ил.